

Dienvidslāvijas diktatora Josipa Broza Tito “Maskavas posms” (1935–1940) – sadarbības problēma ar Kominterni un NKVD: ieskats historiogrāfijā

Yugoslav Dictator Josip Broz-Tito’s “Moscow Period” (1935–1940) – Problem in Collaboration with Comintern and People’s Commissariat for Internal Affairs: An Insight into Historiography

Edvards Seliška, *Mg. hist.*

Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas Daudzpusējo attiecību un starptautisko organizāciju nodaļas vadītājs

Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija

K. Valdemāra iela 10/12, Rīga, LV-1473

E-pasts: edvards.seliska@mod.gov.lv

Raksts pievēršas historiogrāfijai, kura veltīta mazāk zināmam posmam Dienvidslāvijas komunistiskā diktatora Josipa Broza jeb Tito dzīvē – Maskavā pavadītajiem gadiem (1935–1940). Strādājot Kominternē (Komunistiskajā Internacionālē), viņš piedzīvoja “Stalīna tīrīšanas”. Jau tolaik parādījās baumas, ka Tito ir PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (NKVD) aģents ziņotājs, kurš veido savu karjeru, rakstot denunciacijas par citiem. Citi laikabiedri noliedza šīs ziņas, norādot, ka tā ir KGB provokācija pret Dienvidslāvijas līderi. Tikai apmēram pēdējo 20 gadu laikā jau pēc Dienvidslāvijas kara parādījās pirmie nopietnākie pētījumi par šo Tito dzīves laiku. Tie atklāj gan 30. gadu nogales noskaņu PSRS, gan parāda, kā vēsturiskie fakti (selektīva pieeja tiem, to interpretācija) aizvien tiek izmantoti mūsdienu politisko mērķu sasniegšanai.

Atslēgvārdi: Tito, Valters, NKVD, Dienvidslāvija, Karaivanovs, Kopiničs, Bondarevs, denunciacijas.

The focal point of the current article is the historiography of the lesser known period of life of Yugoslav Communist leader Josip Broz-Tito, which he spent in Moscow between 1935 and 1940 (experiencing “Stalin purges”) working for Comintern (Communist International). Even during his lifetime there were rumours that Tito was in collaboration with the Soviet political police – People’s Commissariat for Internal Affairs (NKVD), possibly writing denunciations of other Yugoslav Communist party (YCO) members, thus building his own carrier. Other narratives reject that as a KGB propaganda plot. Only in the last 20 years, after the end of Yugoslav war, this topic is being studied more carefully. It gives an insight both into atmosphere of

the late 1930s in Soviet Union, as well as shows how historic evidence (selective approach to it, interpretation) is used as a tool in achieving the political goals of today.

Keywords: Tito, Walter, NKVD, Yugoslavia, Karaivanov, Kopinič, Bondarev, denunciations.

Pēdējos gados bijušajās Dienvidslāvijas republikās Otrā pasaules kara vēsture, komunisma vērtējums un komunistiskā diktatora Josipa Broza jeb Tito (1892–1980) loma tiek pārskatīta. Aizvien vairāk vēsturnieku vidū un sabiedrībā tiek diskutēts par to, ka Dienvidslāvijā Otrā pasaules kara gados valdīja daudz sarežģītāka aina, nekā ilgus gadus attēlots vienkāršotajā dalījumā “labie komunisti pret sliktajiem vāciešiem/itāļiem/kolaboracionistiem”. Tāpat tiek runāts par “antifašistiskās cīņas” piesegā pastrādātajiem komunistu noziegumiem Otrā pasaules kara laikā un uzreiz pēc tā. Noziegumi tika veikti gan pret nekomunistu pretošanās kustību, gan vācu/itāļu pusē karojošajām vienībām.¹

Tomēr kā pretreakcija tam zināmu atdzimšanu, “nostalgiju” piedzīvo Tito kults. Ik pēc laika ne tikai Serbijā, bet arī Slovēnijā un Horvātijā (Tito no tēva puses bija horvāts, no mātes puses – slovēnis) uzvirto diskusijas par ielu atkalpārdēvēšanu Tito vārdā vai pieminekli viņam. Maķedonijā viņš aizvien ir populārs kā viens no tās valstiskuma veidotājiem. Bosnijā un Hercegovinā aizvien daļā “musulmaņu” sabiedrības (vārds lietots etniskā nozīmē) gan Tito, gan viņa komunistiskie partizāni un federatīvā, “brālīgā” Dienvidslāvija saglabājušies kā pozitīvs vēsturiskais tēls, kaut arī musulmaņu iedzīvotāji kara laikā cieta no visām pusēm – četniekiem², ustašām³, vāciešiem, komunistiem.⁴

Tā nav nejaušība, ka Tito personībai tiek veltīta tāda uzmanība, jo viņš aukstā kara laikā atradās starp divām nometnēm – pārstāvēja Nepievienotās kustību un “trešo ceļu” starp kapitālismu un komunismu, bija redzama starptautiska figūra un pozicionēja sevi iepretim citiem “ielikteņiem-staļinistiem”, kas bija pie varas Austrumeiropā.

Tāpat arī Dienvidslāvija bija sekmīgākā Austrumeiropas (sociālistiskā) ekonomika.⁵ Tas cita starpā aizēnoja faktu, ka Tito bija radījis savu personības kultu. Nedaudz pārspilējot, var teikt, ka “viņš bija Dienvidslāvija” – viņš kā personība varēja saturēt kopā šo valsti. Līdz ar viņa nāvi 1980. gadā šī federālā valsts sāka pakāpeniski brukt, jo gan komunistiskā, gan “dienvidslāvisma” ideoloģija izrādījās vājākas par nacionālajām jūtām.⁶

Šajā kontekstā ļoti svarīgi ir ielūkoties vēsturnieku pētījumos par salīdzinoši maz pētītu posmu no 1935. līdz 1940. gadam, kad Josips Brozs bija Kominternes darbinieks un pamatā dzīvoja Maskavā. Tieši šis dzīves posms arī ir, iespējams, nozīmīgākais Tito dzīvē, jo tajā veidojās viņa uzskati un rīcības metodes, kuras vēlāk izjuta visa Dienvidslāvija. Uz Maskavu viņš devās kā mazpazīstams dienvidslāvu komunistisko arodbiedrību darbinieks⁷, bet atgriezās Dienvidslāvijā īsi pirms Otrā pasaules kara jau kā “uzticams firmas (partijas) darbinieks”, kuram izdevies izdzīvot Staļina “tīrīšanās” un ar labām izredzēm attīstīt karjeru tālāk.

Tito dzīves “Maskavas posmu” – 30. gadu otro pusi – raksturo Staļina “tīrīšanas”, kas bija pirmkārt izrēķināšanās komunistiskās kustības iekšienē,⁸ taču ir svarīgi ielūkoties tieši šajā posmā, lai labāk saprastu cilvēku, kurš radīja it kā “alternatīvo komunismu”, bet vienlaikus viņa veidotais projekts piedzīvoja asiņainu galu 90. gados.

Līdz 1935. gadam Josips Brozs (pseudonīmu Tito, par kura etimoloģiju nav vienota viedokļa, viņš sāk konsekventi lietot tikai Otrā pasaules kara gados) bija Dienvidslāvijā, kur izcietā sešus gadus ilgu cietumsodu. 1935. gadā viņš ar Dienvidslāvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – DKP)

ģenerālsēkretāra Milana Gorkiča⁹ svētību caur Vini devās uz Maskavu. Tito pats šo braucienu skaidroja ar vēlmi apmeklēt savu sievu, pilsoņu kara laikā Krievijā iepazīto krievieti Pelagiju Belousovu, un dēlu Žarko, kā arī studēt Kominternes (boļševiku 1919. gadā dibinātā III Internacionāle) mācību iestādē, ārzemju komunistu “kalvē” – Ļeņina universitātē (*Mezhdunarodnaja leninskaja shkola*, 1925–1938). Maskavā viņš kļuva par referentu Kominternes Balkānu sekretariātā, kuru tajā laikā vadīja vēlākais VDR prezidents Vilhelms Pīks (1876–1960).

Pirmais, kurš 50. gadu sākumā pieskārs “Maskavas gadu” tēmai, bija horvātu vēsturnieks un politiķis Vladimirs Dedijers (*Vladimir Dedijer*) (1914–1990). Viņš, kaut arī nostājās opozīcijā Tito¹⁰, vienmēr saglabāja ideālistisku skatu par Tito laiku Maskavā. Tito 1935. gadā devās uz Maskavu ar stingru pārlicību, ka ir tur nepieciešams, lai cīnītos pret “frakcionālismu” komunistu kustībā, tajā skaitā DKP. “Frakcionālisms” sevi ietvēra pirmkārt atšķirības uzskatos par komunistu mērķu sasniegšanas taktiku: darbošanās pagrīdē vai legāla sadarbība ar sociāldemokrātiem. 1935. gadā Maskava/Kominterne aicināja kopīgi ar sociāldemokrātiem veidot “tautas frontes” pret Vāciju un Itāliju. Sociāldemokrāti līdz tam bija pielīdzināti fašistiem (te vārds domāts kā Kominternes darbinieka Villija Muncenberga (*Willi Muenzenberg*) radīts sauklis, nevis politiskais režīms Itālijā 20.–40. gados)¹¹. Taču Dienvidslāvijā šo nostājas izmaiņu, kas turklāt nākusi no “ārpuses”, apšaubīja, nepiekrita tai. Tas Maskavu, kura sagaidīja bezierunu pakļaušanos, kaitināja.¹² Tāpat arī komunistu vidū sava nozīme bija nacionālajām jūtām (serbu pārsvars iepretim pārējām tautām, īpaši horvātiem) un līdz ar to nesarbu nepatīkamai pret Dienvidslāvijas valstiskumu. Maskava arī mainīja nostāju vienotas Dienvidslāvijas jautājumā – 20. un 30. gadu pirmajā pusē tā vēlējas to sašķelt,

lai izraisītu revolūciju. Taču 30. gadu nogalē, augot Itālijas un Vācijas interesēm Austrumeiropā un Dienvidaustrumeiropā, PSRS izšķīrās par vienotu, nevis sadrumstalotu, sarežģītāk ietekmējamu (ja būtu tāda vajadzība) Dienvidslāviju. “Mazā Antante” – Čehoslovākija, Dienvidslāvija, Rumānija PSRS – nu bija nepieciešama kā buferis.¹³ Oficiālā nostāja bija, ka tautu pašnoteikšanās tiesības ir īstenojamas nākotnē vienotas federatīvas Dienvidslāvijas sastāvā.¹⁴

Faktiski ārpolitiskās intereses stāvēja pāri šolastiskiem strīdiem par to, ka revolūcija iespējama tikai vienotā valstī, nevis atsevišķās mazās valstīs.

Esot Maskavā un darbojoties Kominternē, Tito pēc kāda laika tika nosūtīts uz ārzemēm kārtot DKP iekšējos strīdus. Dedijers mēģināja nošķirt taisnīgo Tito cīņu pret “kaitniecību” un šķelšanos partijas iekšienē no Staļina represijām, kuru dēļ DKP “zaudējusi daudzus vērtīgus kadrus”.¹⁵ Interesanti, ka šo tendenci pārņēma arī 80./90. gadu mijas PSRS/krievu literatūrā, kad “sliktais Staļins” tika pretnostatīts “īstējamam komunistam Tito”.¹⁶ V. Dedijers uzskata, ka Tito nekad nav aizmirsis, kā Staļins arī viņu pašu gribējis 30. gadu nogalē likvidēt, un tieši tas veicināja atklāto Dienvidslāvijas “shizmu” ar Staļinu 40. gadu nogalē.¹⁷

Vienlaikus Tito šajā laikā pulcināja ap sevi jaunos, talantīgos līdzgaitniekus, no kuriem vēlāk izveidoja “savu partiju”. Arī pats Tito savā oficiālajā biogrāfijā atzīmē, ka, sākot ar 1937. gadu, pamanijis, kāda drūma, aizdomu pilna atmosfēra valdījusi PSRS, ka pats ticis apvainots “trockismā” (parasti netika paskaidrots, kā tieši tas izpaudies – vienkārši tika “piekarināta birka” par novirzīšanos no partijas kursa) un “buržuāziskās manierēs” – tas faktiski draudēja ar nāves spriedumu.¹⁸ Pēc kara Tito Dedijeram atzinis: “Šodien saprotu, kādēļ PSRS tik daudz dzer. Dzer, jo baidās.”¹⁹

Jāatzīmē, ka “Tito cilvēki” bija 10 vai pat 20 gadus jaunāki par viņu – līdz ar to, 1) pat ņemot vērā Tito ne īpaši augsto rangu DKP, viņš bija vecāks un pieredzējušāks par viņiem, un viņi tieši nepiedalījās notikumos Maskavā; 2) “Tito cilvēki” piedzīvoja 90. gadus – tātad pašu veidotās Dienvidslāvijas sabrukumu. Raugoties no vēsturiskās perspektīvas, šo cilvēku vērtējums par Tito, pirmkārt, grūti nosaucams par atmiņām, otrkārt, vēl aizvien modina emocijas un ir netieši saistīts ar nesenajiem asiņainajiem etniskajiem konfliktiem.

Tito tuvais līdzgaitnieks (sākot ar 1939.–1940. gadu) un vēlākais opozicionārs Milovans Džilass savās 80. gados Rietumos publicētajās kritiskajās atmiņās²⁰ demitoloģizēja “liberālo” Tito, norādot, cik kvēls un dogmatisks staļinists viņš bijis 30.–50. gados un cik apmierināts bijis, ka izdevies iznīcināt DKP “frakcijas”, izdarīt pakalpojumu PSRS. M. Džilass, protams, nemin pats savu negatīvo lomu 40. un 50. gados, vien atzīmē interesantu faktu, ka sadarbošanās ar PSRS drošības orgāniem tika uztverta kā pagodinājums. Viņš neizslēdz iespēju, ka Tito pat sadarbojies ar NKVD, taču neuzskata, ka viņam būtu bijusi kāda nozīme “tīrīšanās”, jo visu jebkurā gadījumā izlēma Maskava. Džilass turklāt galveno uzmanību koncentrē uz to, lai atklātu, ka Tito savā darbībā pret politiskajiem oponentiem bijis nežēlīgs staļinists, manipulators bez karavadoņa talanta.²¹ Viņš, būdams Tito oponents, ne tikai attēlo viņu negatīvi, bet pirmkārt mēģina atņemt diženuma oreolu.

Koncentrējot uzmanību uz Tito noziegumiem, kurus tas pastrādājis Otrā pasaules kara laikā un arī pēc “shizmas” ar Staļinu, pazīstamās “Komunisma melnās grāmatas” autori garāmejojot atzīmē, ka Tito ir bijusi sava loma arī 30. gadu Staļina “tīrīšanās”.²²

Slovēņu izcelsmes komunisti un PSRS izlūkdienestu darbinieks Josips Kopiničs (*Josip Kopinič*) (1911–1997), kurš turpināja

strādāt Maskavas labā arī pēc “Staļina–Tito shizmas”,²³ savās atmiņās uzsver, ka “Maskavas posmā” Tito pats bijis apdraudēts un tas, ka viņš būtu ziņojis par saviem biedriem un piedalījies “Staļina tīrīšanās”, ir NKVD (KGB) mēģinājums novelt vainu no Staļina uz nacionālo partiju vadītājiem, kā Tito vai Palmiro Toljati (*Palmiro Togliatti*, 1893–1964, ilggadējs itāļu komunistu vadītājs).²⁴

Līdz pat Dienvidslāvijas sabrukumam 90. gadu sākumā Tito savas dzīves “Maskavas posmam” pieskārs maz, to darija viņa bijušie sabiedrotie savos memuāros un publicistikas darbos, kuri turklāt (Dedijera un Džilasa gadījumā) nebija piedalījušies Tito darbībā Maskavā. Viņa saikne ar NKVD tika minēta kā iespējamība bez dokumentāliem pierādījumiem.

Te maza atkāpe, lai īsumā palūkotos, kā funkcionēja PSRS attiecībās ar nacionālajām komunistiskajām partijām un kādā vidē darbojās Tito 30. gadu otrajā pusē. Šis aparāts balstījās uz diviem pilāriem – politisko un policejisko. Politiskā līmenī strādāja Kominterne, kuru vadīja bulgārs Georgijs Dimitrovs (*Georgi Dimitrov*, 1882–1949).²⁵ Kominternes struktūrā liela loma bija 1932. gadā izveidotajam Personāla departamentam, kas atbildēja gan par kadru selekciju un skološanu, gan par stingru komunistu un komunistisko partiju kontroli. Kopš 1934. gada Kominternes ietvaros plašu darbību izvērta NKVD/OGPU (šajā gadā OGPU no pakļautības NKVD tika tieši ietverta šajā komisariatā). Vienu daļu vadīja Kontroles komitejas vadītājs bulgārs Georgijs Pirvanovs Damjanov-Belovs (*Georgij Pyrvanov Damjanov-Belov*, 1892–1958),²⁶ kurš bija atbildīgs par nacionālo kompartiju ģenerālsēkretāru iecelšanu, otro daļu – arī bulgārs Ivans Karaivanovs-Špiners (1889–1960) un Meijers Trilissers-Moskvinis (1883–1940),²⁷ kuri bija atbildīgi par kadru uzticamību un par dienestu (OGPU/NKVD) darbību Kominternes ietvaros.

90. gadu sākumā turpinājās tendence, ka par Tito interesējās nevis profesionāli vēsturnieki, bet publicisti. Tas skaidrojams ar to, ka šai tēmai piemita “sensationāls raksturs”. Tāpat arī tobrīd vēl bijušās Dienvidslāvijas sabiedrībām bija citas prioritātes – tās tieši vai netieši bija iesaistītas 90. gadu karos (kas cita starpā sagrāva līdz tam pastāvējušo zinātnes sistēmu), cīnījās ar šo karu ekonomiskajām, sociālajām un politiskajām sekām vai arī pievērsās iestāšanās procesam ES/NATO.

Taču, sākot jau ar 80./90. gadu miju, par Tito “Maskavas gadiem” aktīvi sāka rakstīt liberālais serbu žurnālists, publicists Pero Simičs (*Pero Simich*). Pēc paša vārdiem, viņš gan Belgradas, gan Maskavas arhīvos meklējis un atradis pierādījumus, kurus arī citējis, par to, kā Tito aktīvi un cītīgi rakstījis NKVD adresētus negatīvus raksturojumus DKP vadošajiem biedriem – īpaši par savu politisko “aizbildni” M. Gorkiču, kā arī denuncējis citus intelektuāli spilgtus DKP darbiniekus, kuri nepiekrita Staļinam.²⁸ P. Simičs bez jau iepriekš minētā, proti, ka Tito 30. gadu nogalē bijis staļiniskāks nekā Staļins, uzsvēra Tito sadarbību tieši ar NKVD. Faktiski Tito nokļuvis nevis Kominternes, bet tieši NKVD pārstāvju I. Karaivanova un kāda virsnieka, uzvārdā (segvārdā) Jakubovičs, aizgādībā. No “tīrīšanu” upura Tito kļuva par aktīvu, brīvprātīgu to dalībnieku.²⁹ Serbu žurnālists gāja vēl tālāk – viņš uzskatīja, ka Tito jau Pirmā pasaules kara gados cariskajā Krievijā, karagūstekņu nometnē,³⁰ nodibinājis sakarus ar slepenajiem dienestiem, kurus nav pārtraucis līdz pat 40. gadu nogalei.³¹ To gan viņš nepierāda ar avotiem, un tas daļā vēsturnieku (piemēram, sk. turpmāk par Ņikitu Bondarevu) raisa neuzticību P. Simiča rakstītajam. Turklāt pastāv vēl fantastiskākas teorijas, ka Staļina tīrīšanu laikā Tito, līdzīgi kā citi Austrumeiropas komunistu vadītāji, ticis likvidēts un viņa vietā iecelts Maskavas

ieliktenis.³² Tomēr P. Simiča apgalvojumi netika ignorēti un iegāja aprītē, ar tiem sāka rēķināties. Horvātu vēsturnieks Ivans Očaks (*Ivan Očak*), kurš ilgus gadus nodzivoja PSRS, uzskatīja, ka šos raksturojumus Tito 1937.–1939. gadā sniedza, pakļaujoties Kominternes spiedienam boļševiku disciplīnas vārdā, no kuras viņš nevarēja riskēt atkāpties.³³

Pirmais profesionālais vēsturnieks, kurš pētīja Tito “Maskavas posmu” (un uzbūvēja savu zinātnisko karjeru), bija Ņikita Bondarevs (*Nikita Bondarev*, 1977) – ar Krievijas Ārējās izlūkošanas dienestu (*Sluzhba vneshnej razvedki Rossijskoj Federacii (SVR)*) saistītā Krievijas Stratēģisko pētījumu institūta (*Rossijskij Institut Strategičeskijh Isledovanij*) pētnieks, Balkānu speciālists.³⁴ Ņ. Bondarevs iezīmē Tito kā ambiciozu, taču nenozīmīgu figūru, kuras “Maskavas gadu” galvenais sasniegums bija saistība ar Kominternē esošajiem NKVD pārstāvjiem, kas viņam pašam paglāba dzīvību “tīrīšanās”. Ņ. Bondarevs pieļauj, ka zināma aizbildniecība bijusi no I. Karaivanova puses, bet šī personīgā pazišanās tam nav ļāvusi neko vairāk kā tikai 1) tikt iekļautam DKP delegācijas sastāvā VII Kominternes kongresā 1935. gadā; 2) palikt dzīvam un ieņemt augstāko amatu DKP, jo visa vadība gluži vienkārši tika likvidēta. Tito ir rakstījis gan autobiogrāfiju, gan citu partijas biedru vērtējumus, parakstot tos kā **Valters** (pilnā versijā: **Fridrihs Fridrihovičs Valters**), šādu pseidonīmu viņš konsekventi lieto saziņā ar Kominterni, un tā ar viņu. Iespējams, Tito ticis apmācīts Kominternes militārajā specskolā (*Partizanskaja akademija (voenno-političeskie kursy)*). Taču krievu vēsturnieka darbos nenozīmīgais Tito ir pretnostatīts spēcīgajai PSRS izlūkdienestu mašīnērijai, kura faktiski visu regulē, un Tito gluži vienkārši izdodas tajā izdzīvot. Viņa pētījums polemizē ar P. Simiča rakstīto, kurā Tito ir

atspoguļots kā “NKVD cilvēks”, kuram ir svarīga loma kā denuncētājam NKVD darbā, “tīrot” DKP. Ņ. Bondarevs uzskata serbu žurnālista secinājumus par nepamatoti tālejošiem, spekulatīviem, faktiski atbalstot M. Džilasu 80. gados izteiktos pieņēmumus par to, ka Tito nebija nekādas ietekmes 30. gados; visu noteikusi Maskava.³⁵ Kaut arī denuncēšana nav nekas neparasts PSRS, Ņ. Bondarevs iezīmēja, ka Tito sakari, pazišanās ar NKVD jau bija izveidojušies pirms “tīrīšanām” – uzreiz ierodoties Maskavā.

Šajā vietā izdarāma nākamā atkāpe, lai saprastu, kāda hronoloģiski bija Tito darbība Maskavā, cik to ļauj nabadzīgā literatūra par šo posmu.

- 1935.–1936. gads – Tito strādā Kominternē, un parādās viņa pirmie kontakti ar Personāla departamentu, tajā skaitā arī pazišanās ar OGPU/NKVD pārstāvjiem.
- 1936. gada nogale – 1937. gada sākums – Tito ir atbildīgs par dienvidslāvu brīvprātīgo transportēšanu pa jūras ceļu uz Spānijas pilsoņu karu. Operācija izgāžas, un brīvprātīgos arestē Dienvidslāvijas policija.³⁶
- 1937.–1938. gada vidus – Tito regulāri ar viltotiem dokumentiem dodas no Maskavas uz Dienvidslāviju, kā arī Parīzi. Parīzē pēc DKP vadītāja M. Gorkiča likvidēšanas 1937. gadā Francijas Komunistiskās partijas paspārnē ir izveidojies “paralēlais centrs”, kurā nerimstas iekšējās ķildas. Tas pats notiek arī Dienvidslāvijā cietumos esošo komunistu vidū (nonāk līdz pat fiziskiem dažādu “frakciju” dalībnieku izrēķināšanās gadījumiem³⁷). Kominternei pār to nav kontroles. Pastāv plāni DKP vispār likvidēt, līdzīgi kā tas tika izdarīts ar Polijas Komunistisko partiju (Polijas komunisti ieņēma otro vietu aiz VK(b)P pēc likvidēto biedru skaita).³⁸ Taču Kominternes kandidāts (arī Francijas komunistu atbalstīts) uz DKP

vadītāja amatu Petko Miletičs (*Petko Miletić*, 1897–1943) pagaidām atradās cietumā (arestēts un miris Maskavā neskaistros apstākļos jau Otrā pasaules kara laikā). Kominternes vadītājs G. Dimitrovs, kura attieksme tolaik pret Tito bija neitrāla, sūta Tito risināt problēmas Francijā un Dienvidslāvijā.³⁹

- 1938. gada nogale – pēc neveiksmīgiem mēģinājumiem atrisināt DKP iekšējos strīdus (tiek uzskatīts, ka Tito nebaida nedz G. Dimitrova, nedz DKP un arī ne franču komunistu respektu) viņu apsūdz trockismā, nodevībā, kā arī uzurpācijā (Tito it kā dēvē sevi par DKP vadītāju, kaut arī Kominterne viņu par tādu nav iecēlusi). Viens no argumentiem ir, ka, tulkojot Staļina “VK(b)P vēstures īso kursu” no krievu uz serbhorvātu valodu, viņš esot apzināti pieļāvis kļūdas. Tito pārmet arī attiecības ar kādu Kominternē strādājošu vācieti, kuru arestē kā “gestapo aģenti”. Viņš pats ir ļoti tuvu arestam, kas gandrīz noteikti draudētu ar nošaušanu. Tomēr apsūdzības tiek atsauktas. Kā vienu no apsūdzībām minot “Partijas īsā kursa” tulkojuma neprecizitāti, tiek nošauts cits, pazīstamāks komunist – horvāts Vladimirs Čopičs (*Vladimir Čopić*, 1891–1939). Serbu žurnālists P. Simičs un piesardzīgāk arī Ņ. Bondarevs šādu izglābšanos uzskata par NKVD ietekmi. Vēlāk Tito izglābšanā sev nopelnus piedēvēs NKVD darbinieks slovēnis J. Kopiničs (tas gan ir apšaubāmi, jo J. Kopiničs tolaik bija jauns telegrāfists).⁴⁰
- 1939. gada sākums – Tito kļūst par pagaidu DKP vadītāju, bet tā paša gada septembrī atkal tiek apsūdzēts. Pakāpeniski DKP redzamākos biedrus NKVD izsauc uz Maskavu, kur tos arī likvidē, taču Tito nav radījis pārliecību Kominternes acīs, ka spēj tikt galā ar “frakciju cīņām”. Šoreiz pret Tito tiek vērstas gan

jaunas, gan arī jau iepriekš izteiktas apsūdzības: “trockisms”, attiecības ar sievietēm, kas izrādījušās Vācijas spiedzes, neveiksmīgais mēģinājums nogādāt brīvprātīgos uz Spāniju, “buržuāziskas manieres ikdienas dzīvē” (par partijas vēstures isā kursa tulkojumu Tito nāves sprieduma vietā saņēmis dāsnu honorāru, par kuru uzreiz iegādājies briljanta gredzenu – tas bijis kā rezerve nebaltaī dienai, lai pārdotu jaunu sarežģījumu gadījumā). Vienlaikus no cietuma bija iznācis Tito konkurents P. Miletičs, uzsākot cīņu par DKP vadītāja amatu. P. Simičs, balstoties uz interesantām, bet ar piesardzību uztveramām NKVD aģenta J. Kopiniča atmiņām, iet tālāk un to interpretē kā NKVD un Kominternes sadursmi jautājumā par to, kam ir jāvada DKP (piemēram, rūdīts staļinists Dmitrijs Manuilskis (1883–1959) un daudzi citi bijuši noskaņoti pret Tito). Arī šoreiz neskaidros apstākļos Tito paglābjas.⁴¹

- Galu galā 1940. gada oktobra nogalē (PSRS aizvien ir Vācijas sabiedrotā un jau tā mazo DKP ir pametuši vilušies DKP biedri) Tito DKP 5. kongresā Zagrebā kļūst par partijas vadītāju.⁴²

Te, protams, galvenais jautājums polemikā ir Tito rakstītie ziņojumi. Ņ. Bondarevs nenoliedz un P. Simičs uzsver, ka **visu** posmu no 1935. līdz pat 1939. gadam Tito raksta ziņojumus par DKP biedriem. Kominternes vadītāji G. Damjanovs-Belovs un G. Dimitrovs pēc kara ar zināmu rūgtumu atzinuši, ka Tito kļuvis par DKP vadītāju nevis ar Kominternes, bet gan NKVD svētību.⁴³ P. Simiča skatījumā Tito denunciācijas bija instruments cīņā par kāroto mērķi – DKP vadību, kamēr krievu vēsturnieks, nenoliedzot Tito ambiciozitāti, primāri redz NKVD lomu visos procesos, un Tito pats ir gandrīz nejaus instruments. Tieši tāpat kā DKP iekšējie oponenti, tajā skaitā P. Miletičs, analogiski rīkojās attiecībā

pret pašu Tito – visas apsūdzības pret Tito tika balstītas uz ziņojumiem, kurus rakstīja citi dienvidslāvu komunisti (kaut gan zināms, ka par Tito tika rakstīti ziņojumi tikai pēc tam, kad Tito bija uzsācis savus mēģinājumus “likvidēt frakcijas”). Diez vai tas bija mākslīgi inspirēts – tā bija normāla tā brīža prakse. No tā izriet nākamais jautājums – NKVD ietekme (pateicoties Tito denunciācijām) uz paša Tito izpestīšanu no nāves un viņa “karjeras izaugsmi”.

Savdabīgs šo abu tendenču apkopojums ir vēl viena nevēsturnieka – slovēņu izcelsmes austriešu slāvista un filozofa Silvina Eileta (*Silvin Eiletz*)⁴⁴ darbs “Tito mīklainie gadi Maskavā. 1935–1940”⁴⁵. Lai gan darbs publicēts tikai slovēniski un horvātiski, tas izraisījis visai plašas diskusijas sava stila, informācijas un dokumentu interpretācijas dēļ (grāmatu izdevusi poliski labēja, ar Slovēnijas Katoļu baznīcu cieši saistīta izdevniecība). Kaut arī S. Eileta darbs ir haotisks, emocionāls antikomunistisks vēstījums (un līdz ar to selektīvi citē Ņ. Bondarevu, kurš nekritizē PSRS represīvo aparātu), darba vērtība ir pirmo reizi **publicētie** Krievijas Valsts sociālās un politiskās vēstures arhīva (*Rossijskogo gosudarstvennogo arhiva social'noj i političeskoj istorii (RGASPI)*) dokumenti. Arhīva 495. fonda 277. aprakstā apkopoti ziņojumi un to noraksti, kuros NKVD aģents Valters (Tito) rakstījis negatīvus raksturojumus un ziņojumus par citiem DKP biedriem. Visai liela daļa norakstu, kuri parāda Tito kā ziņotāju, ir veikti tieši 1948. gadā, kad Dienvidslāvija sarauj attiecības ar PSRS.⁴⁶ S. Eilets, balstoties uz to, ka Tito daudz un detalizēti rakstījis DKP biedru raksturojumus (arī par tiem, ko pazinis maz, jo gluži vienkārši ne visi viņu pazina), ir ļoti kategorisks un redz tajā pirmkārt paša Tito iniciatīvu: “Ja nepieciešams raksturot vēl kādu citu, ko neesmu minējis šeit, lūdzu, man to norādīt, un sniegtu raksturojumu.” Viņš uzskata, ka neietekmīgais, bet ambiciozais Tito

vienīgi sadarbībā ar NKVD redzējis iespēju kļūt par DKP vadītāju un nav nošķīris sevi no NKVD, bet pat lepojies ar to.⁴⁷ Kā pierādījumu viņš min to, ka gan J. Kopiničs, kurš sev pieraksta Tito izglābšanu (aizliekot labu vārdu par viņu vadībai), gan I. Karaivanovs pēc Otrā pasaules kara apmetās uz dzīvi Dienvidslāvijā – tātad tā esot bijusi zināma pateicība no Tito puses.⁴⁸ Slovēņu autors visa darba garumā citē Valtera nomelnojošos ziņojumus un uzsver, ka Tito bijis amorāls, nodevīgs karjerists un uzcītīgs Staļina metožu piekritējs, kurš nekautrējās izcelt sevi uz sāncensu fona. Autors mēģina vilkt līdzības starp to, kā Tito ar NKVD svētību atbrīvojies no lielākās daļas savu līdzgaitnieku 30. gadu nogalē un to, kā 50. gados izrēķinājies ar politiskajiem pretiniekiem Kailās salas (*Goli otok*; Horvātija) koncentrācijas nometnē un arī agrāk – jau 1944.–1951. gadā nometnēs izrēķinoties ar komunistiskās varas pretiniekiem, tajā skaitā mazākumtautībām.⁴⁹

* * *

Jāsecina, ka it kā neliels, tomēr dramatisks dzīves elements – “Maskavas gadi” visai interesantā Austrumeiropas politiķa Tito dzīvē modina tieši neprofesionālu vēsturnieku interesi. Tas vispirms saistīts ar komunisma novērtēšanu kopumā. Dienvidslāvijā komunismam ar tā savdabīgo ekonomisko un arī nacionālo modeli starp 1945. un 1991. gadu bija ne tikai piešķirta īpaša loma, bet arī daļā sabiedrības tam bija autentiska cieņa. Līdz ar to Tito darbībai Maskavā 30. gados ir “sensacionāla pievilcība”, jo katrs tajā var atrast kaut ko sev būtisku – ir gan iespēja demitoloģizēt Tito kultu, viņa režīmu un komunisma ideoloģiju bijušās Dienvidslāvijas valstīs, gan izcelt PSRS varenību un ietekmi. Vienlaikus tam ir **mūsdienu politisks konteksts** – Balkānu valstu gadījumā tā ir netieša valdošās elites kritika. Šī elite ir daļēji veidojusies uz DKP pamatiem, kā arī Dienvidslāvijas

karu laikā 90. gados ne bez kriminālo elementu dalības (izņēmums ir tikai Slovēnija). 90. gadu karu cēloņi tiek meklēti Tito personībā, kas radījusi režīma nacionālo un arī represīvo politiku, kura nevis atrisināja problēmas, bet vienkārši tās slēpa. Saskaņā ar krievu vēsturnieku vēlme izcelt vēsturisko kontinuitāti Krievijas ietekmei Balkānos. Paradoksāli, ka NKVD Tito gadījumā parādās kā pragmatisks spēlētājs (iepretim dogmatiskajai Kominternei), kas turklāt izskolo Tito partizānu kara vešanas taktikā. Tiek radīts iespaids, ka, pateicoties NKVD, par Dienvidslāvijas komunistu vadītāju kļuva Tito, kurš komunistiskajā pasaulē bija pat progresīvs ekonomiskajos jautājumos, raugoties no mūsdienu viedokļa. Ņ. Bondarevs polemizē ar P. Simiču ne tik daudz par to, cik tālejoši secinājumi izdarāmi, pamatojoties uz Tito rakstītajiem ziņojumiem (vai Tito tiešām bijis NKVD ziņotājs), cik par to, vai Tito bija autonomš savā darbībā.

Tito bija staļinists, karjerists un sadarbojās ar NKVD. Uzmanību piesaista tas, ka viņš netika likvidēts ne par pārlieku lielu ziņošanas aktivitāti (kā mēdza notikt), ne par punktiem, kuros divas reizes (!) tika apsūdzēts – turklāt apsūdzības “tīrīšanu” apstākļiem bija smagas. Viņš 30.–40. gadu mijā uz zināmu laiku nonāca pozīcijā, kur viņam nebija konkurences. Dzīvi palikušie komunisti bija viņa “skolnieki”, taču viņi ātri aizpildīja vakuumu ap viņu. Tito nebija vienīgais, kas rakstīja ziņojumus, – to darīja arī citi DKP biedri, gluži vienkārši Tito izdevās izdzīvot, taču tas nenozīmē, ka denuncēšanas kultūra nebija zināma viņa “skolniekiem”, kuri nepiedalījās “tīrīšanās”. Josips Brozs jeb Tito ir lielā mērā demitoloģizēts. Taču, pat ņemot vērā Tito personības īpašo vietu citu Austrumeiropas politiķu vidū, savā darbībā un noziegumos pēc 1939. gada viņš vairs **nebija viens**.

Līdz ar to komunistiskie noziegumi aizvien modina emocijas, jo ir tieši vai

pastarpināti saistīti ar mūsdienu politiskajiem procesiem. Taču pieejamā informācija ir fragmentāra – Tito fenomens pats par sevi neizskaidro visus notikumus, kas seko pēc viņa. Krievijā un arī Latvijā joprojām atrodas dokumenti, kas attiecas uz komunistiskā

režīma posmu un kas nav pieejami. Šiem dokumentiem kļūstot pieejamiem, interpretāciju (manipulāciju?) iespējamība nezudīs, tomēr arī pašreizējā situācija ļauj pagātnes notikumus dažādi pasniegt un interpretēt, tā radot **“jaunu realitāti”**.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Piemēram: International Herald Tribune, 22.10.2007., p. 3; KSENJA HAHONINA. Povojni poboji. “Treba je priznati smrt” [Pēckara slepkavības. “Nāve ir jāatzīst”]. In: Mladina (Ljubljana) 2001, Nr. 42, pp. 28–29; MICHAEL LEES. The rape of Serbia: The British role in Tito’s grab for power, 1943–1944. Harcourt 1990, pp. 3–4.

Šajā kontekstā interesants ir mazāk zināmais Slovēnijas piemērs (salīdzinājumā ar Horvātiju vai Serbiju). Horvātija Otrā pasaules kara gados saistās ar ustašu/vācu/itāļu cīņām pret komunistiem, bet Serbija ar sarežģītām četniku, vāciešu/itāļu, provāciskās ģenerāļa Milana Nediča (*Milan Nedić*) valdības un komunistu attiecībām. (Par komunistu sadarbību ar ustašām un vāciešiem pret četņikiem sk.: WALTER R. ROBERTS. Mihailovic. Tito and the Allies. 1941–45. Duke 1987, pp. 107–108; VLADISLAV B. SOTIROVIĆ. Anti-Serbian Collaboration between Tito’s Partisans and Pavelić’s Ustashi in World War II. Balkan Studies (Institute for Balkan Studies in Thessaloniki) 2014/2015, Nr. 49, pp. 113–156.)

Slovēnija piedzīvoja gan itāļu, gan vācu okupāciju, komunistisko un nekomunistisko pretestības kustību, kā arī itāļu un vācu pusē karojošo antikomunistu vienību darbību. Tās bija *Milizia volontaria anticomunista* (MVAC), kas pēc Itālijas kapitulācijas 1943. gada septembrī sāka sadarboties ar četniku kustību, un 1943.–1944. gadā vācu iestāžu veidotais Tēvzemes sargu leģions jeb *Domobranska legija* vienība (ap 13 000). JAMES GOW, CATHIE CARMICHAEL. Slovenia and the Slovenes. A small state and the New Europe. London 2000, pp. 45–50; SABRINA S. RAMET. The Three Yugoslavias. State-Building and Legitimation 1918–2005. Indiana 2005, pp. 135–137; JOZO TOMASEVICH. War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration. Stanford 2001, pp. 109–111.

² Šai kustībai saknes meklējamas jau 19. gs. cīņās pret Osmaņu impēriju. Šajā gadījumā domāti serbu ģenerāļa Dragoļuba Mihailoviča (*Dragol’ub “Drazha” Mihailovich*) vadītie “Dienvidslāvijas bruņotie spēki dzimtene” – tā bija nacionālistiska un monarhistiska pretošanās kustība Otrā pasaules kara laikā, kura atbalstīja “Lielserbijas” ideju un dažādos posmos gan cinījās pret vācu, itāļu, horvātu nacionālistu un komunistu partizānu vienībām, gan sadarbojās ar tām.

³ Ustaše (no horvātu valodas darbības vārda *ustat* – “sacelties, celt nemieru”) – pastāvēja no 1929. līdz 1945. gadam, horvātu separātistu (“Lielhorvātijas” ideju pārstāvoša), antidienvidslāviska, antisemitiska organizācija, kuru ietekmēja itāļu fašistu ideoloģija, nozīmīga loma tajā bija Katoļu baznīcai. Ustašu vadītājs Ante Paveličs (*Ante Pavelić*) vienlaikus arī bija “Neatkarīgās Horvātijas valsts” vadītājs (1941–1945), tā bija atkarīga no Itālijas, vēlāk no Vācijas.

⁴ THIERRY MUDRY. Histoire de la Bosnie-Herzégovine. Faits et controverses [Bosnijas un Hercegovinas vēsture. Fakti un polemikas]. Paris 1999, pp. 201–205, 340.

⁵ Latviešu valodā pieejamā literatūrā sk., piem.: DŽOZEFS ROTČAILDS. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem pasaules kariem. Rīga 1999, 309. lpp.

⁶ ALEKSA DJILAS. Tito’s Last Secret: How did he keep the Yugoslavs together? In: Foreign Affairs 74, 1995, July/August, No. 4 (autors ir M. Džilasa dēls).

⁷ Īsu brīdi pirms nonākšanas cietumā 1928. gadā viņš bija DKP Zagrebas nodaļas sekretārs. Tas būtu uzskatāms par nozīmīgu amatu, taču 30. gadu otrajā pusē partijas biedru skaits bija vien ap pāris tūkstošiem, kaut arī isajā legālās darbības posmā 1920.–1921. gadā DKP bija liela (60 000 biedru), populāra un parlamenta trešā lielākā partija. Tobriid liela daļa partijas biedru

atradās Dienvidslāvijas cietumos vai bija krituši Spānijas pilsoņu karā. Pārējie bija emigrācijā Vīnē, Parīzē vai Maskavā, kur tos savukārt drīz skāra Staļina represijas (līdz 800). IVICA RADOŠ. Cinkanjem i preko leševa do šefa KPJ [Ar “stučīšanu” un pāri liķiem līdz Dienvidslāvijas kompartijas vadītājam]. In: Jutrajni list (Zagreba), 11.01.2009.; ROTČAILDS, Valstis Viduseiropas austrumos, 247.–248. lpp.; IVO BANAC. With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism. New York 1988, p. 67.

- ⁸ Represijas nebija noslēpums jau laikabiedriem, un dienvidslāvu komunistu gadījumā pat 1940. gadā Belgradā tika izdota Ž. Pavloviča grāmata (viņš bija vilies PSRS politikā), tā tolaik gan nenokļuva pārdošanā, jo Dienvidslāvijas karaliste bija uzsākusi attiecību normalizēšanu ar PSRS. ZHIVAIN PAVLOVIČ. Bilans sovjetskog termidora: prikaz i otkricha o delatnosti i organizaciji Staljiniskog terora [Padomju terminora bilance: Staļina terora darbības un organizācijas atspoguļojums un atklājumi]. Belgrad 2003 (trešais izdevums), s. 115–130.
- ⁹ Čehu izcelsmes komunisti (dzimis *Josef Čížinský*), 1904.–1937. gads. No 1932. gada līdz savai nošaušanai Maskavā bija DKP vadītājs un redzams Kominternes darbinieks.
- ¹⁰ Viņš kopā ar tuvu Tito līdzgaitnieku Milovanu Džilasu (*Milovan Djilas*, 1911–1995) 40. gadu nogalē aktīvi mudināja Tito saraut saites ar Staļinu, bet 1954. gadā nostājās opozīcijā Tito “jaunās šķiras” (“sarkanās buržuāzijas”) ietekmei DKP. Abi tika izslēgti no partijas un zināmu laiku turēti ieslodzījumā, taču, sākot ar 60. gadiem, viņiem netika liegts darboties publicistikā.
- ¹¹ Kā uzskata franču vēsturnieks Alāns Bezansons, “(anti)fašisms” komunistu izpratnē bija ļoti veiksmīgs izgudrojums. Fašismu varēja ērti piedēvēt gan Dienvidslāvijas karalistei, gan Salazara režīmam Portugālē, gan de Gola prezidentūras posmam Francijā. V. Mincenbergs 1936. gadā runājis nevis par “antinacismu”, bet “antifašismu” tieši tādēļ, lai izvairītos nostādīt divus totalitārus, līdzīgus, salīdzināmus režīmus vienu pret otru (Staļinu un Hitleru). Par ļauniem tika pasludinātas visas labējās, lielākoties nedemokrātiskas valdības, kuras gan savā starpā bieži apvienoja tikai viena iezīme – antikomunisms. ALAIN BESANÇON. Le mur du silence n'est pas encore tombé [Klusēšanas mūris vēl arvien nav sabrucis]. In: Le Figaro. Histoire 2015 Décembre – 2016 Janvier, Nr. 23, pp. 9–10.
- ¹² “Fracīju cīņas” un iekšējie strīdi bija labi zināma DKP iezīme jau kopš tās izveidošanās 1919. gadā (sākumā tā saucās Dienvidslāvijas Sociālistiskā darba partija; slovēņu sociāldemokrāti, kuri simpatizēja Padomju Krievijai, pievienojās 1920. gadā). 20. gadu sākumā centrālās nesaskaņas bija taktiska rakstura – starp “centristiem”, kuri piedāvāja iet pakāpenisku, legālu ceļu (1920. gadā 30. decembrī DKP tika aizliegta), cīnoties par sociālo taisnīgumu. Viņi neredzēja revolūcijas iespējamību, tā ka par revolūcijas pamatu pieņēma industrializācijas pakāpi, un tā Dienvidslāvijā bija zema. “Centristi” sākotnēji bija vadošā grupa partijā. Otrās grupas – “revolucionāru” – kodolu lielā mērā veidoja dienvidslāvi, kuri, būdami Austroungārijas armijas karagūstekņi, bija piedzīvojuši boļševiku apvērsumu 1917. gada novembrī. Viņi uzskatīja, ka revolucionārā situācija ir nobriedusi un centralizētai, augsti disciplinētai partijai ir jāagrāb vara valstī, izmantojot arī teroru. Viņus atbalstīja Kominterne. Daļa “centristu” izstājās no DKP un izveidoja atsevišķu Sociālistisko partiju, jo nebija mierā, ka partiju faktiski savu ārpolitisko mērķu īstenošanai vada Maskava/Kominterne. 1928. gadā Kominterne “centristus”, kā arī sociāldemokrātus pielīdzināja fašistiem. Oficiāli 1935. gadā sociāldemokrāti atkal kļuva par komunistu sabiedrotajiem pret nacistiem un fašistiem (“Tautas frontes”), bet faktiski komunistu vidū simpatizēšana “labējiem” (sociāldemokrātiem) tika izmantota kā “vaina” Staļina “tīrīšanās”. (VLADIMIR DEDIJER. Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita [Jauni papildinājumi Josipa Broza Tito biogrāfijai]. Vol. 1. Rijeka 1980, pp. 81–86; Istorija Saveza komunista Jugoslavije [Dienvidslāvijas Komunistu savienības vēsture]. Beograd 1985, s. 104–107.)
- Otrais problēmu loks arī pamatā saistījās ar šo Kominternes ietekmi un taktikas maiņām – DKP vadība atradās emigrācijā (Vīnē, Prāgā, vēlāk Parīzē vai Maskavā), bet biedru vairākums uz vietas Dienvidslāvijā. Saikne starp emigrācijā esošo vadību un biedriem Dienvidslāvijā zuda, trūka tiešas, klātesošanas kontroles. Tā radās dažādas interpretācijas biedru vidū. Sociāldemokrāti tika dēvēti par “labējiem” un “fašistiem”, taču veidojās arī “kreisās” grupas (t. s. “vabahīti”), kuras

uzsvēra brutālu spēku esošās iekārtas laušanā, “sarkano diktatūru” bez intelektuālas procesu analīzes (BANAC, With Stalin against Tito, p. 66).

¹³ Vēl viens problēmu loks, ap ko veidojās šķelšanās DKP, bija “nacionālais jautājums”. Komunisti neatzina monarhiju, taču uzskatīja, ka savu mērķu īstenošanai tā ir labāka par federāciju. Sākotnēji tika uzskatīts, ka unitāra Dienvidslāvija, kas apvieno visas “ciltis”, ir labs pamats strādnieku cīņai par sociālo taisnīgumu. Bet 1923. gadā iezīmējās ideja par slovēņu-horvātu-serbu-melnkalniešu federāciju (bosniešus tolaik ignorēja) vai pat par sadalīšanos atsevišķās valstīs pēc etniskā principa. Īpaši horvātu komunistu vidū (kuri atšķirībā no serbiem nāca no industrializētas, nevis agrāras vides) bija izteikti nacionāli noskaņojumi pret serbu dominēšanu. Tika uzsvērtā nevis “serbu buržuāzijas vaina”, bet tieši etniskais princips un horvātu komunisti (sk., piem.: Ibidem, pp. 47–48). To ļoti atbalstīja PSRS, kura “Versaļas Dienvidslāvijā” un citās reģiona monarhijās redzēja ienaidnieku, kas jāsašķeļ mazākās valstīs pēc etniskā principa. Pastāvēja idejas par “Balkānu federācijas” izveidi, tā aptvertu Dienvidslāvijas, Bulgārijas, Albānijas un arī Rumānijas, Grieķijas teritorijā dzīvojošās tautas. Turklāt etnisko pretrunu veicināšana izraisītu sociālos nemierus – tāpat arī revolūciju. 30. gadu nogalē PSRS, apzinoties, ka Vācija un Itālija apdraud Centrāleiropu un Austrumeiropu, pārtrauca jebkādu atbalstu nacionālajām kustībām Balkānos. Kominterne, īpaši pēc 1939. gada, kad Itālija padarīja Albāniju par savu protektorātu, zinot Itālijas atbalstu horvātu nacionālai kustībai, iestājās par Dienvidslāvijas vienotību (par komunistu lomu un izmaiņām nacionālo kustību uzskatos sk.: IVO BANAC. The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. New York 1988, p. 306; MLIVOJ BESHILIN. Jugoslovenski komunisti i Srpsko nacionalno pitanje [Dienvidslāvijas komunisti un serbu nacionālais jautājums]. In: Kultura polisa (Novi Sad) 2008, No. 8/9/10, s. 86–89).

Maskava 1941. gada aprīlī, kad tā vēl bija Berlīnes sabiedrotā, bet abu lielvalstu starpā jau brieda nesaskaņas, paredzēja, ka vienotu, serbu vadītu Dienvidslāviju, kura ir ļoti nobijusies no Vācijas un Itālijas, izdosies izmantot savā diplomātiskajā cīņā, lai atturētu Vāciju no iesaistīšanās Balkānos. (No diplomātisko cīņu viedokļa tas atzīmēts arī: HENRIJS KISINDŽERS. Diplomātija. Rīga 2001, 372. lpp.)

¹⁴ ENVER REDŽIĆ. Bosnia and Herzegovina in the Second World War. London / New York 2005, pp. 197–199.

¹⁵ Par ideoloģiskajiem konfliktiem DKP sīkāk: BANAC, With Stalin against Tito, pp. 45–73.

¹⁶ Piemēram, JURIJ GIRENKO. Stalin – Tito. Moskva 1991, s. 70.

¹⁷ DEDIJER. Novi prilozi za biografiiju Josipa Broza Tita. Vol. 2. Rijeka 1981, pp. 333, 339; Tito pats atzina, ka, būdams Maskavā, vienmēr bažījies, ka var tik arestēts jebkurā brīdī. GIRENKO, Stalin – Tito, c. 70; JOSIP BROZ TITO. Autobiogrāfiska kazivanja [Autobiogrāfiskie stāsti]. Tom 1. Cetinje, Skopje, Beograd, Ljubljana 1982, c. 211.

Jau Otrā pasaules kara gados Tito brīdinājis M. Džilasu, pirms tas devās uz Maskavu, no NKVD “viltībām”, īpaši sievietēm. GEOFFREY SWAIN. Tito: A biography. London 2011, p. 70.

¹⁸ DEDIJER. Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Vol. 1, p. 136, Vol. 2, pp. 322, 323, 325, 339, 552 (80. gados tika izdots papildināts 50. gadu izdevums); PERO SIMIČ. Tito, agent Kominterne [Tito, Kominternes aģents]. Beograd 1990, s. 78, 178; JOSIP BROZ-TITO. Autobiogrāfiska kazivanja. Tom 1, c. 214; PERO SIMIČ. Tito, tajna veka [Tito – gadsimta noslēpums]. Beograd 2009, s. 99.

¹⁹ SILVIN EILETZ. Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940 [Tito noslēpumainie gadi Maskavā]. Celovec (Klagenfurt) 2008, p. 93.

²⁰ MILOVAN DJILAS. Druženje s Titom [Draudzība ar Tito]. Harrow, Middlesex 1980, s. 167; vācu val.: M. DJILAS. Tito. Eine kritische Biographie. Molden 1980, p. 349.

²¹ DJILAS, Druženje s Titom, s. 14–15; DZHILAS. Glavy iz knigi “Druzhba s Tito”. In: Problemy Vostochnoj Evropy, No. 5–6. Vashington 1982, c. 261–262; BANAC, With Stalin against Tito, pp. 69–70.

Šis tēls latviešu vēstures literatūrā: DAINA BLEIERE. Pasaules vēsture III. 10. nodaļa. Pēckara pasaule. Rīga 1999, 16.–17. lpp.

- ²² STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH, JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI, KAREL BARTOŠEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN (eds.). Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania [Komunisma melnā grāmata. Noziegumi, terors, vajāšanas]. Warszawa 1999, p. 287.
- ²³ Cita starpā 1946.–1949. gadā viņš bija PSRS vēstniecības tirdzniecības atašejs Turcijā un KGB rezidents Vidējos Austrumos. EILETZ, Titova skrivnostna leta, p. 111.
- ²⁴ VJENCESLAV CENČIĆ. *Enigma Kopinič [Mikla – Kopiničs]. Vol. 1. Beograd 1983, pp. 96–98.*
- ²⁵ Bulgāru komunisti. Sākotnēji komunistisko arodbiedrību aktīvistis, Kominternes izpildkomitejas vadītājs (1935–1943), komunistiskās Bulgārijas vadītājs (1946–1949).
- ²⁶ Bulgāru komunisti, NKVD darbinieks. Kominternes personāla departamenta direktora vietnieks (1937–1942), šī departamenta vadītājs (1942–1943), Bulgārijas aizsardzības ministrs (1946–1950).
- ²⁷ Viņam bija loma GPU 1922.–1926. gada antiļoļševiku un monarhistu likvidēšanas operācijā – provokācijā “Trests”; līdz 1929. gadam vadīja GPU Ārzemju nodaļu. Par viņa lomu Latvijas Komunistiskās partijas likteņos sk.: OJĀRS NIEDRE, VIKTORS DAUGMALIS. Slepens karš pret Latviju. Komunistiskās partijas darbība 1920.–1940. gadā. Rīga 1999, 144 lpp.
- ²⁸ SIMIČ, Tito, agent Kominterne, s. 112, 129–132; SIMIČ. Svetac i magle [Svētais un migla]. Beograd 2005, s. 77.
M. Gorkičs līdz pat 30. gadu nogalei, būdams gan Kominternes aģents, gan DKP vadītājs, nepiekrita (un nepakļāvās) PSRS politikai par Dienvidslāvijas vienotības sagraušānu. BANAC, With Stalin against Tito, pp. 64–65.
- ²⁹ SIMIČ, Tito, agent Kominterne, s. 174; SIMIČ, Tito – tajna veka, s. 360; SIMIČ. Tito je fasciniral ves svet [Tito fascinēja visu pasauli]. In: Dobro jautro, 05.08.2010., pp. 12–14, here p. 13; ALBERT SVETINA. Od osvobodilnega boja do banditizma [No atbrīvošanas cīņām līdz banditismam]. Ljubljana 2004, p. 60.
- ³⁰ Viņš augstākā virsreržanta pakāpē Pirmā pasaules kara laikā dienēja Austroungārijas armijā, tajā skaitā izlūkošanā, un 1915. gadā krita krievu gūstā.
- ³¹ Uz to norādot fakts, ka negatīvajos raksturojumos par saviem partijas biedriem Tito sniedz ziņas par viņu darbību jau 20. gadu sākumā. Tito 20. gadu sākumā nebija tādā statusā, lai detalizēti zinātu katra vadošā komunistu biogrāfiju. P. Simičs uzskata, ka ziņas viņš smēlās no kontaktiem spēcīgos (SIMIČ, Tito je fasciniral ves svet, p. 12–14). Tas gan izklausās fantastiski, jo diez vai Pirmā pasaules kara gados viņš, būdams militārās izlūkošanas apakšvirsnieks un nonācis saskarē ar politiski kreisajiem aģitatoriem, tos detalizēti iegaumētu. Vēl mazticamāka būtu viņa kontaktēšanās ar ne-PSRS dienestu (piemēram, Dienvidslāvijas karalistes) aģentiem. Drīzāk ticams, ka viņam kā darbiniekam, iespējams, bija pieejama Kominternes kartotēka par DKP biedriem.
- ³² MUDRY, Histoire de la Bosnie-Herzegovine, p. 198; par poļu komunistu “dubultniekiem” sk.: MARCIN SZYMANIAK. Towarzysze matroszki [Biedri matrjoškas]. In: Focus. Historia 2015, Nr. 12 (103), pp. 31–34.
- ³³ IVAN OČAK. Jugoslavenska emigracija v Sovjetskem savezu i staljinske čistke [Dienvidslāvijas emigrācija PSRS un “Staļina tīrīšanas]. In: kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Ljubljana 1996, pp. 375–397, here p. 395.
- ³⁴ Šis vēstures zinātņu kandidāts komentē arī aktuālos politiskos notikumus Balkānos Krievijas televīzijas “Rossija-24” raidījumā *Mezhdunarodnoe obozrenie* (“Starptautiskais apskats”), tajā skaitā velkot paralēles starp “Krimas tiesībām izvēlēties” un “Kosovas ziemeļu daļā dzīvojošo serbu tiesībām atdalīties no nelikumīgās Kosovas”.
- ³⁵ NIKITA BONDAREV. Iosip Broz Tito na sluzhbe Kominterny 1935–1936 gg. In: Rodina. Moskva 2007, No. 7, s. 90–94. (Žurnālu 1993. gadā dibinājusi Krievijas Federācijas valdība, kā arī prezidenta administrācijas). Vēlāk Ņ. Bondarevs izdevis grāmatu: Zagadka Tito. Moskovskie gody Iosipa Broza (1935–1937 gg.). Moskva 2012, s. 240.
- ³⁶ Kominternes izmeklēšana: EILETZ, Titova skrivnostna leta v Moskvi, pp. 197–198.

- ³⁷ Piemēram, BANAC, With Stalin against Tito, p. 67.
- ³⁸ COURTOIS et al., Czarna księga komunizmu, p. 286; WOJCIECH ROSZKOWSKI. Historia Polski. 1914–1998 [Polijas vēsture, 1914–1998]. Warszawa 1999, p. 78.
- ³⁹ EILETZ, Titova skrivnostna leta v Moskvi, pp. 18, 172.
- ⁴⁰ CENČIĆ, *Enigma Kopinič*, Vol. 1, pp. 103, 105; BONDAREV, Iosip Broz Tito na službe Kominternu, s. 93; SIMIĆ, Svetac i magle, s. 70.
- ⁴¹ Šajā sakarā pastāv kāda cita sensacionāla teorija: Francijā ilgus gadus dzīvojošs poļu trockists un *Le Monde diplomatique* poļu versijas redaktors Z. M. Kovaļevskis (dzimis 1943. gadā) uzskata, ka šoreiz Tito glābis tas, ka NKVD aģents, kurš pret viņu formulējis apsūdzības, Beogradā nonācis Gestapo rokās, tā diskreditējot šīs apsūdzības. Diemžēl viņš nemin ne šī aģenta vārdu, ne avotu, no kā smēlies šo informāciju. ZBIGNIEW MARCIN KOWALEWSKI. Jugosławia między Stalinem a rewolucją [Dienvidslāvija starp Staļinu un revolūciju]. In: *Le Monde diplomatique* (Edycja polska) 2013, Nr. 7/89, pp. 32–35.
- ⁴² CENČIĆ, *Enigma Kopinič*, Vol. 1, pp. 82, 84, 97, 99, 113; DEDIJER, Novi prilozi za biografiju, p. 333; SIMIĆ, Tito, agent Kominterne, s. 177; EILETZ, Titova skrivnostna leta v Moskvi, p. 230.
- ⁴³ SIMIĆ, Tito, agent Kominterne, s. 186.
- ⁴⁴ 1928. gadā dzimušā zinātnieka biogrāfija ir gana interesanta: 1955. gadā Krievijas pētniecības institūtā (*L'Institut des études russes*) Parīzē viņš pabeidza apgūt krievu valodu un Krievijas vēsturi; 1969. gadā Berlīnes Brīvajā universitātē (*Freie Universität Berlin*) ieguva doktora grādu padomju filozofijā, bet 1971. gadā Vīnes Universitātē – doktora grādu krievu filozofijā. 1976. gadā Vīnē pabeidza psihoanalīzes studijas. 1970.–1973. gadā strādāja Buenosairesas Jezuitu universitātē, pasniedzot marksisma filozofiju. Trīs reizes – 1969., 1970. un 1972. gadā – pētniecības braucienos apmeklēja PSRS. 1974.–1976. gadā Vīnē pasniedza padomju filozofiju un psihoanalīzi, bet karjeru noslēdza 2002. gadā Slovēnijā, Mariborā, kā vēstures profesors. Cita starpā rakstījis par boļševiku un ķeizariskās Vācijas sadarbību Pirmā pasaules kara laikā, kā arī par Kominternes vēsturi.
- ⁴⁵ EILETZ, Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940, p. 282.
- ⁴⁶ Ibidem, pp. 180–275.
- ⁴⁷ Ibidem, pp. 47, 58.
- ⁴⁸ Ibidem, pp. 93, 101, 111.
- ⁴⁹ Ibidem, pp. 121–155; MILKO MIKOLA. Povojna koncentracijska in delovna taboriščav Sloveniji [Pēckara koncentrācijas un darba nometnes Slovēnijā]. In: Večer (Ljubljana), 18.04.2008., p. 25; MILKO MIKOLA. Communist concentration camps and labour camps in Slovenia. In: crimes committed by totalitarian regimes. Ljubljana 2008, pp. 145–155.

SUMMARY

Yugoslavia's dictator Josip Broz-Tito (1892–1980) still remains a controversially perceived person both in Balkans, as well as in a wider historic context. On the one hand, he is still regarded as a positive figure due to bringing stability, independence both from the capitalist and the socialist camps. On the other hand, he and his regime during and after the Second World War is responsible for political repressions and thousands of deaths of those who were opposing the communism. From the late 2000s an increasing amount of literature is dedicated to the complex situation during and after the Second World War in Yugoslavia and the negative role of Communists.

The focal point of the current article is the historiography of the lesser known Tito's period, which he spent in Moscow between 1935 and 1940 (experiencing "Stalin purges") working for Comintern. His close supporter and later opponent – M. Djilas in his memories

mentioned rumours that Tito was in collaboration with the Soviet political police – People’s Commissariat for Internal Affairs (NKVD) by possibly writing denunciations on other Yugoslav Communist party (YCO) members. Other narratives (by an ethnic Slovenian, a member of NKVD, who after 1945 returned to Yugoslavia) reject that as a KGB propaganda plot.

Nevertheless, after 1989/1991, the literature regarding this issue is still scarce (one of the explanations is that the local societies were focusing on war, its economic consequences and integration into EU/NATO). Mainly journalists and other “nonprofessional” historians have written about that, as it has an aspect of sensation. Serbian P. Simic has actively pursued this theme for the last 25 years, on the basis of archive materials, portraying Tito as cynical careerist, who voluntarily and actively became involved into cooperation with NKVD (Personnel Management department of Comintern, which is said to be *de facto* a “branch office” of NKVD in Comintern), in order to become the YCP leader. In this light, Tito ceases to be the victim of Stalin’s purges (in communist Yugoslavia, Stalin’s purges were not a secret after the 1948 “Stalin-Tito split”). He was an active member of this process. By doing so, he twice (!) eluded arrest/death sentence and obtained NKVD support for assuming the leading position at YCP.

In the late 2000s, Russian historian N. Bondarev (employed at the Russian Institute of Strategic Studies which is connected to the government and intelligence institutions) is so far a unique historian who has paid close attention to this aspect of Tito’s life/history of Yugoslavia. He portrays Tito (who was using the cover name “Walter”) as an ambitious individual, but still more as an instrument in the hands of the powerful NKVD and assesses that Tito’s connections with NKVD merely saved his life during the purges. Slovenian-Austrian slavist and philosopher S. Eilitz in 2008 published documents (known to P. Simic and N. Bondarev) from the Russian state archive of socio-political history (RGASPI) – negative rapports/characteristics written by “Walter” about other YCP members. They tend to show Tito’s proactive approach to the matters of denunciation.

The conclusion of this brief survey is that this historic episode is underpinned by a willingness of each researcher to deal with contemporary political aspects – 1) Tito’s “Moscow period” shaped him and, thus, the entire Yugoslavia after 1945. Consequently, he is indirectly responsible for the wars of 1990s, creating local elites which continued to rule even after 1991 ?; 2) Russians tend to see strong NKVD (Russia) vs. weak Tito (partners); 3) in a wider perspective, “Tito’s phenomenon” is not explaining everything. Assuming he adopted Stalin’s methods, he was not alone in using them; and he was not unique in writing denunciations. Nevertheless – there still remain materials in Russia and Latvia, connected to Communist period, which are not accessible. Therefore it yields opportunities for different interpretations, a creation of “new realities”.